

DIŞSAL MALİYETLER VE DOLAYLI VERGİLERDE AŞIRI YÜK

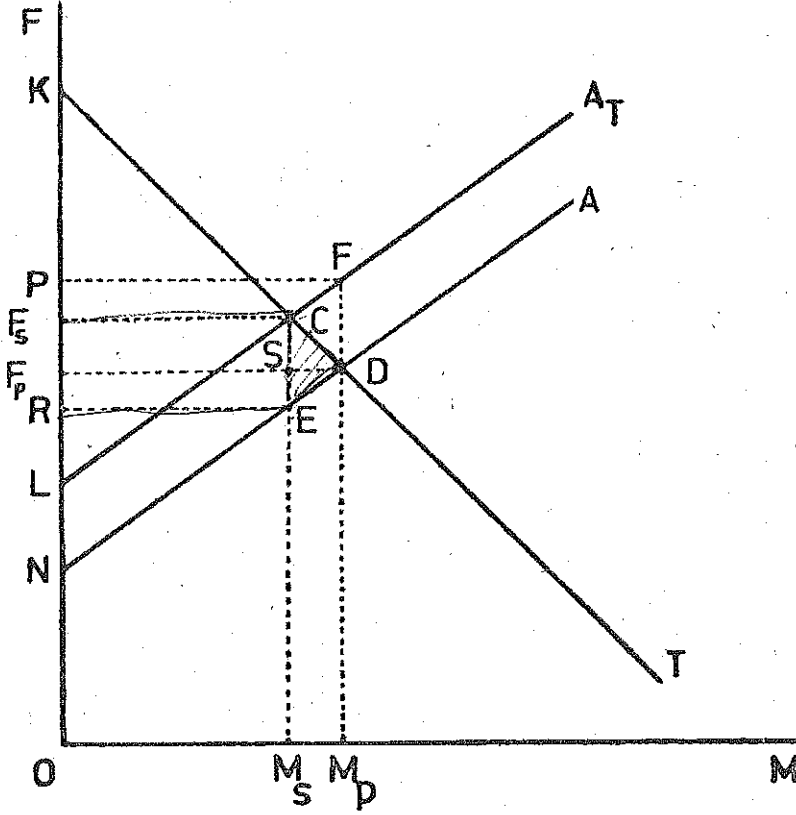
İzzettin ÖNDER
İ.Ü. İktisat Fak.
Maliye Bölümü

Dolaylı vergiler, tam rekabet koşullarının geçerli olduğu ekonomilerde aşırı vergi yükünün oluşmasına sebep olurlar. Diğer bir deyişle vergi, marjinal maliyet ile fiyat arasına giren gerçek maliyet dışı bir eleman olduğundan, üretici ve tüketici rantlarında arz ve talep fonksiyonlarının elastikliklerine bağlı olarak, vergileme ile devlete aktarılan miktarın üzerinde bir azalmaya yol açar. Neticede, Üretici ve tüketici rantlarında meydana gelen azalma, vergi olarak devlete aktarılan miktarın üzerinde kalır ve işte, ekonomide yok olan bu rantların toplamı, aşırı vergi yükü kavramını oluşturur.

Aşırı vergi yükü, arz ve talep elastikliklerine bağlı olarak, değişik miktarlarda ortaya çıkar. Arz veya talep fonksiyonlarından birinin elâstikliğinin sıfır olduğu birinci uç halde, belirgin bir aşırı vergi yükü oluşmaz. İkinci uç hal olan, piyasa fonksiyonlarından birinin sonsuz elâstiklik durumunda ise, arzın sonsuz elâstikliği halinde tüketici rantı sahasında, talebin sonsuz elâstikliği halinde ise, üretici rantı sahasında aşırı vergi yükü ortaya çıkar.

Burada, ele almak istediğim konu, dolaylı vergilerde görülen söz konusu aşırı vergi yükü kavramını tartışmak olmadığından, giriş kısmında bu çok genel açıklamalarla yetinip, şimdi dışsal maliyetlerin bulunduğu durumda, aşırı

vergi yükü kavramının ne şekilde ele alındığı meselesine geçmek istiyorum.

ŞEKİL-1

Dolaylı vergilerde görülen aşırı vergi yükü olayı, piyasada açıklanan arz fonksiyonunun ifade ettiği ekonomide oluşan tüm maliyetleri yani herhangi bir dışsal maliyetin bulunmadığı yahut şu veya bu şekilde dışsal maliyetlerin de arz fonksiyonuna yansıtıldığı varsayımına dayanmaktadır (1). Diğer bir ifade ile, piyasa arz fonksiyonunun sosyal arz fonksiyonu ile özdeş olduğu durumda salınan dolaylı vergiler, aşırı vergi yüküne yol açarlar. Oysa, dışsal maliyetle-

rin bulunduğu ve piyasa arz fonksiyonunun sadece özel maliyetleri kapsadığı, sosyal maliyetleri yansıtmadığı durumda ise, Pigou tipi dolaylı vergiler aşırı vergi yükü yaratmayacağı gibi tam ters, piyasa dengesinin sebep olduğu refah kısıcı etkileri ortadan kaldırarak, ekonomide net refah artışına yol açar.

Dışsal maliyetin bulunduğu durumlarda düzeltici alet olarak Pigou-tipi vergilerin kullanılmasına karşı haklı itirazların (2) bulunduğunu ve günümüzde ileri sürülen tek düzeltme yönteminin bu tür bir vergi olmadığı görüşünü belirterek, böyle bir vergi salındığında, ortaya çıkacak refah etkisini şekil-1 yardımı ile şöylece açıklayabiliriz.

Önce dışsallık olmadığı durumda kısaca görmeye çalışalım. Vergi ile, piyasa dengesi (D) noktasından (c) noktasına kayar. Denge noktasındaki bu kayış, üretici rantını (Fp DN) alanından (REN) alanına, tüketici rantını ise (Fp DK) alanından (FsCK) alanına kaydırır. Böylece, üretici rantından (FsCDFp) alanı, tüketici rantından ise, (Fp DER) alanı ortadan kalkmış olur. Ancak, toplam (FsCDER) alanının (FsCER) alanı kamu sektörüne vergi geiri olarak aktarılmış olmaktadır. (CDF) alanı ise, ekonominin özel sektöründe ortadan (üretici ve tüketici rantlarından) kalktığı halde, kamu sektörüne de aktarılmamakta, dolayısıyla kamu ve özel sektörün bir arada ele alındığı tüm ekonomi için net bir kayıp oluşmaktadır. Bu alanla ifade edilen olguya, aşırı vergi yükü denmektedir. Yukarıdaki açıklamalardan ve şekilden de açıkça görüleceği üzere, vergi koşulunda bu aşırı yük alanının büyüklüğü, arz ve talep fonksiyonlarının elâstikliğine bağlıdır. Şekil üzerinde yeni durumu açıklarsak, ortaya çıkan değişiklik şöylece özetlenebilir. Tüketici rantı (FpDK) alanından (FsCK) alanına daralır. Üretici rant ise, (FpDN) alanından (REN) alanına daralır. Dolayısıyla, vergi sonucunda (FsCDER) alanı özel sektörden alınmış olduğundan, ilk anda refah kaybı olarak görülebilir. Ancak bu bölümün (FsCER) bölümü, vergi-harcama politikası çerçevesinde, teorik olarak, dışsallıkların telâfisinde harcanmak

üzere kamu sektörüne aktarılmış olduğundan, tüm ekonomi için net kayıp anlamına gelmez. Vergi-harcama sürecine giren (FsCER) bölümü, vergiden önce oluşan dışsallığın (PHSFp) bölümüne eşittir. Dolayısıyla, dışsallığın bir bölümü vergiye rağmen devam ediyor olmakla beraber, telâfi (veya fiyat) mekanizması içine alınmış olmaktadır.

Vergiden önce oluşmuş dışsallığın telafi mekanizması içine alınmayan (HFDS) bölümü ise, vergi nedeni ile üretim ve tüketim faaliyeti sonucu ortadan kalkmış bulunmaktadır. Böylece, vergiden önce hiçbir telafi mekanizması ile yararlandırılmamış olan üçüncü şahıslar, dışsallığın bir bölümü için telâfi süreci içine alınmakta, bir bölümünden ise tamamiyle kurtulmuş olmaktadır. Ne var ki, vergi sonucunda tamamiyle ortadan kalkan (HFDS) alanı, üçüncü şahıslar için mutlak olarak kazanç olmakla beraber, tüm ekonomi için net kazanç anlamına gelmemekte çünkü, yukarıda izah edilen aşırı vergi yükünün bir bölümü bu net kazancı götürmektedir. Şöyle ki, dışsallığın optimum boyutlara çekilmesi sonucunda üçüncü şahısların refahında meydana gelen artış alanının (SDC) bölümü ile (CHF) bölümü aşırı vergi yükü ile cebrik olarak silindikten sonra, geriye kalan (CFD) bölümü, toplum açısından net refah artışı anlamına gelir.

Salt vergilemenin ortaya koyduğu refah etkisinin bu genel değerlemesinden sonra şimdi de klâsik aşırı yük kavramını gözden geçirelim. Acaba, dışsallık olmadığı durumda aşırı vergi yükü olarak karşımıza çıkacak olan (CED) sahasını, dışsallığın olduğu durumda nasıl yorumlayabiliriz!

Kısmen üretici, kısmen tüketici rantlarından oluşan bu saha, aslında üçüncü şahısların yüklendiği dışsallık alanı içinde kalmış olduğundan, vergi salınması sonucunda ortadan kalkacak ve gerçek anlamda bir kayıp anlamına gelmeyecektir. Daha genel bir ifade ile, bir gurubun kaybettiğini başka bir gurup kazanç olarak elde etmiş olacağından, kayıp gibi görünen bu saha toplum adına kaybolmuş olarak

görülemmez. Aslında, vergi salınmadan önce tüketiciler (SDC sahası) ve üreticiler (SDE sahası) tarafından rant olarak elde edilen toplam (CED) sahası, dışsal maliyeti yüklenen gurup tarafından söz konusu rantları elde eden ve üretim ve tüketim faaliyetinde asli tarafı oluşturan guruplara yapılan karşılıksız bir refah aktarımını ifade etmektedir. Dolayısıyla, vergisiz durumda üreticiler ve tüketiciler tarafından elde edilen bu rantlar gerçekte maliyetlerin bir kısmının piyasaya yansımamış ve piyasa fiyatının gerçek maliyetleri göstermediği durumda, piyasa mekanizmasına yansımayan bu maliyetleri yüklenen gurupların aleyhine kazanılmış bir refah artışını ifade etmektedir. Aşırı vergi yükü gibi görünen bu saha, bu yaklaşım içinde artık bir yük olarak ele alınamaz.

Dışsallık söz konusu olduğunda salınan dolaylı vergi, sadece yukarıdaki açıklamaların ışığı altında aşırı yük olgusu oluşturmadığı gibi, (CFD) sahasını ortadan kaldırmış olacağından, dışsallığı yüklenen üçüncü şahıslar lehine ve dolayısıyla toplum açısından refah artışı yaratmış olarak düşünülebilir. Zira, (CFD) sahası, vergiden önce üçüncü guruplar üzerinde ödenmemiş bir yük olarak kaldığı halde, vergiden sonra (CED) sahası ile birlikte, bu saha da (CFD) ortadan kalkmış olmaktadır.

Vardığımız sonuçları özetlerse, dışsal maliyetlerin olduğu bir piyasada, dışsallıkların ölçümü ve bireylerarası fayda mukayesesi ile ilgili sorunlara girmeden, dolaylı vergileri piyasa bozukluğunu düzeltme aracı olarak kullandığımızda aşırı vergi yükü oluşmamakta, vergiden önce dışsal maliyeti yüklenen gurupların refahında kesin bir artış sağlanmaktadır. Dolayısıyla, salt dışsallıkları yüklenen üçüncü guruplar açısından dolaylı verginin refah etkisi kesinlikle olumludur. Ancak, dışsal maliyeti yüklenen üçüncü kişilerle birlikte, üretim ve tüketim faaliyetinde doğrudan taraf olan guruplar da dikkate alındığında vergiden önce ve vergiden sonraki refah mukayeseleri her zaman aynı yönde, yani verginin kesinlikle etkinlik sağlayacağı sonucuna götürmeye-

bilir (3). Aynı şekilde oldukça kesin olan diğer nokta ise, bu tür bir verginin marjinal dışsallıkları içerdiği halde, marjinal-altı dışsallıkları karşılamakta yetersiz kaldığıdır (4). Son iki nokta bu yazının ana konusunu oluşturmadığından, burada derinliğine ele alınmadı. Bu yazıda açıklamaya çalıştığım nokta ise, dışsallık durumunda salınan dolaylı vergilerin, klâsik anlamda, aşırı vergi yükü yaratmadığıdır.

NOTLAR

(1) Turvey, Ralph: «On Divergencies between Social Cost and Private Cost», *Economica* August, 1963, s. 309-13.

(2-3) Coase, Ronald H: «The Problem Of Social Cost», *Journal of Law and Economics*, Oct, 1960 s. 1-44. Buchanan, J. M. and Stubblebine, W. Craig: «Externality», *Economica*, Nov., 1962 s. 371-84.

(4) Davis, Otto A and Whinston, Andrew, B.: «On Externalities, Information and the Government-Assisted Invisible Hand» *Economica*, August 1966, s. 303 - 318.

(4) Buchanan-Stubblebine, 2. 3 not.